

Olgierd Górecki

Typologia granic wolności jednostki w doktrynach polityczno-prawnych

*Kiedy wykluczy się niemożliwe, to, co pozostanie,
choćby całkiem nieprawdopodobne, musi być prawdą.
Problem w ustaleniu, co jest niemożliwe.
Tak, na tym polega cała sztuka...¹*

T. Pratchett

Rozwój poszczególnych dyscyplin naukowych uzależniony jest w znacznym stopniu od zastosowanych przez ich przedstawicieli metod badawczych. Oczywiście, w zależności od rodzaju przedmiotu niektóre metody mogą mieć dla nich znacznie podstawowe, inne zaś pomocnicze. Jak pisał Andrzej Burda:

515

Doniosłość zagadnienia metodologii polega przede wszystkim na tym, że warunkiem pomyślnego wykonania zadań badawczych jest zastosowanie właściwej w danym wypadku metody. W tej kwestii powtarza się najczęściej pogląd, że specyficzne właściwości przedmiotu badań wyznaczają adekwatną względem niego metodę².

Zagadnienie metod badawczych stosowanych w doktrynach polityczno-prawnych stanowiło temat konferencji naukowej zorganizowanej na Uniwersytecie Jagiellońskim w 2014 r. Wysłuchanie licznych przedstawionych wówczas referatów poparte przeprowadzonymi w kulisach rozmowami oraz lekturą artykułów zawartych w opublikowanej pokonferencyjnej monografii zatytułowanej *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot. Metoda. Praktyka* mogło wzbudzić uzasadniony niepokój dotyczący stanu i poziomu metodologii doktryn polityczno-prawnych³. Różnorod-

¹ T. Pratchett, *Straż! Straż!*, Warszawa 2015, s. 144.

² A. Burda, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1978, s. 27.

³ I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot. Metoda. Praktyka*, Warszawa 2015.

ność stanowisk tłumaczących cel badań przedmiotu oraz wynikającą z tego przyjętą orientację badawczą, wskazuje na brak wypracowania jednorodnej i uporządkowanej metody badawczej. Stan taki nie wynika jednak z chaotycznego sposobu uprawiania dyscypliny naukowej przez różnych uczonych, reprezentujących odmienne ośrodki akademickie, lecz spowodowany jest interdyscyplinarnym charakterem przedmiotu badań. Jest to efektem wyjątkowo szerokiego i niezamkniętego katalogu substratów empirycznych przedmiotu badań, do analizy których stosuje się *lege artis* odmienne konstrukcje metodologiczne.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja metodologii, którą można zastosować jako uniwersalne instrumentarium służące wypracowaniu możliwie jak najbardziej komplementarnej typologii kategorii wolności występującej w doktrynach polityczno-prawnych. Wolność jest pojęciem konwencjonalnym, którego znaczenie jest uzależnione od dominującego w danym czasie układu społeczno-politycznego, ekonomicznego oraz kulturowego. Powoduje to powstanie licznych trudności w zrozumieniu i zdefiniowaniu jego znaczenia poza określonym kontekstem społecznym. Dodatkowym utrudnieniem badawczym jest to, że pojęcie wolności w ujęciu różnych autorów było i nadal jest postrzegane zarówno w kategoriach empirycznych, jak i normatywnych. Dlatego tak istotne dla nauki przedmiotu jest, aby wypracować nową metodę badawczą, która pozwoliłaby na uporządkowanie i usystematyzowanie refleksji intelektualnej poświęconej zagadnieniu wolności w naszym kręgu cywilizacyjnym, od czasów starożytnych, aż po dzień dzisiejszy. Jak napisali Marek Maciejewski z Tomaszem Schefflerem:

Badania nie mogą się wszakże ograniczyć do poszukiwania odpowiedzi na pytania, kto, gdzie i kiedy co mówił, bo tym zajmują się historycy. Także historycy mogą zajmować się badaniem treści wypowiedzi i poszukiwaniem źródeł inspiracji tego działania. Opis, który na takiej bazie teoretycznej powstaje, może i jest anegdotycznie interesujący, ale jego wadą dyskwalifikującą z punktu widzenia naszego przedmiotu jest właśnie zanurzenie w czasie przeszłym. Dla analiz doktrynalnych czas zaś ma znaczenie incydentalne; efekty analiz doktrynalnych winny być ważne niezależnie od umiejscowienia badanego zjawiska na osi czasu⁴.

Zgadając się z przytoczonymi słowami należy zauważyć, że powodem podjęcia badań nad typologią kategorii wolności jest próba ustalenia określonych stałych i niezmiennych elementów postrzegania tego poję-

⁴ M. Maciejewski, T. Szeffler, *O doktrynologii: rozważania dotyczące przedmiotu oraz metody doktryn politycznych i prawnych*, [w:] I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *op. cit.*, s. 294–295.

cia przez wybranych wybitnych filozofów żyjących w różnych miejscach i w różnym czasie.

Na potrzeby uporządkowania wywodu posłużę się następującą systematyką – najpierw przedstawię założenia metodologiczne służące do przeprowadzenia klasyfikacji granic wolności jednostki. W szczególności odwołam się do rozróżnienia granic wolności wewnętrznej i zewnętrznej oraz do trójczłonowej koncepcji wolności autorstwa Geralda MacCalluma. W drugiej części wywodu skupię się na przedstawieniu i scharakteryzowaniu typologii kategorii wolności człowieka występującej w doktrynach polityczno-prawnych. Pozwoli to – w finalnej części artykułu, odwołując się do teoretycznego schematu granic wolności człowieka, który był moim przedmiotem badań w oddzielnym artykule – przedstawić kategoryzację czynników wpływających na ograniczenie wolności jednostki w doktrynach polityczno-prawnych⁵.

Założenia metodologiczne klasyfikacji granic wolności

Podstawowym założeniem prowadzonych badań jest aksjomat głoszący, że każda doktryna polityczno-prawna posługuje się pojęciem wolności, niezależnie od tego jak je charakteryzuje i określa⁶. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że wolność występująca w różnorodnych doktrynach, nigdzie nie jest nieograniczona. Dlatego wspólnym mianownikiem

⁵ O. Górecki, *Granice wolności jednostki – problemy metodologiczne i klasyfikacja pojęcia*, [w:] M. Sadowski, A. Spsychalska, K. Sadowa (red.), *Wolność, równość i własność w prawie i polityce*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie, z. X, Wrocław 2016, s. 61–77.

⁶ W polskiej literaturze przedmiotu zagadnieniem granic wolności człowieka zajmowali się: C. Bartnik, *Wolność wyzwolona*, „Collectanea Theologica” [Warszawa] 1980, nr 50/4, s. 27–41; K. Fazan, *Przestrzenie i granice wolności*, [w:] J. Biernat, P. Biernat (red.), *Granice wolności w starożytnej myśli greckiej*, Kraków 2013, s. 9–17; T. Gadacz, *Granice wolności*, [w:] M. Szulakiewicz, Z. Karpus (red.), *Wolność w epoce poszukiwań*, Toruń 2007, s. 29–43; I. Jakubowska-Branicka, *Wolność i jej granice a prawa człowieka – spór o zasady współczesnej demokracji liberalnej*, [w:] W. Zuziak, J. Mysona Byrska, *Wolność i władza w życiu publicznym*, Kraków 2008, s. 29–40; S. Król, *Granice wolności*, [w:] M. Szyszkowska (red.), *Pokój i demokracja*, Warszawa 2009, s. 138–142; J. Lipiec, *Granice wolności*, [w:] Z.J. Czarnecki (red.), *Studia nad ideą wolności*, Lublin 1995, s. 11–36; J. Miklaszewska, *Wolność jednostki i jej granice w demokratycznym państwie*, [w:] W. Zuziak, J. Mysona Byrska, *op. cit.*, s. 11–28; M. Przychodzeń, *Wolność neutralna aksjologicznie*, [w:] J. Miklaszewska, J. Szczepański (red.), *Filozofia polityczna po roku 1989. Teoria, historia, praktyka*, Kraków 2011, s. 283–298; M. Reut, *Wolność i ograniczoność*, [w:] eadem, *Dylematy wolności*, Wrocław 2001, s. 71–88; P. Rotengruber, *Niewidzialne okowy. Wolność i jej społeczne ograniczenia*, [w:] P. Orlik, *Wolność. Szkice i studia*, Poznań 2007, s. 19–31.

wszystkich pojęć wolności jest to, że mają one swoje granice. Z punktu widzenia analizy filozoficznej zasadne jest konfrontowanie pojęcia wolności z jego przeciwieństwami, ponieważ pozwala to określić i uściślić jego autentyczne desygnaty; przykładowo czym innym jest „wolność” przeciwstawiona konieczności wynikającej z ludzkiej natury, a czym innym „wolność” będąca przeciwieństwem faktycznego stanu niewoli⁷.

Na wstępie należy podkreślić również, że przedstawione w niniejszym artykule modele granic wolności mają charakter typów idealnych, czyli są abstrakcyjnym modelem składającym się z cech istotnych dla konkretnej doktryny, jednak w czystej postaci nie występują one w rzeczywistości.

Granice wolności wewnętrzne i zewnętrzne

Przedmiotem dokonanej klasyfikacji są granice wolności jednostki. Podmiotem wolności jest poszczególna osoba. Analizowany zakres wolności człowieka w wymiarze społecznym dotyczy zarówno jego relacji z innymi ludźmi, jak i z państwem. Oczywiście istnieją koncepcje polityczne, które zawężają zakres problematyki wolności człowieka tylko do relacji występujących jedynie pomiędzy jednostkami, jednak uwzględnienie ich nie jest sprzeczne z przyjętymi założeniami badawczymi.

518

Poszukując odpowiedzi na pytanie: co można uznać za granicę wolności jednostki, proponuję posłużyć się jak najszerszą definicją, według której, jest nią czynnik ograniczający możliwości podejmowania przez człowieka określonych wyborów oraz działań⁸. Prezentowana w dalszej części wywodu kategoryzacja oparta jest na dualnym opisie, zakładającym, iż wolność człowieka ograniczają zarówno czynniki natury zewnętrznej, jak i wewnętrznej. Pozwala to na rozróżnienie **granic wolności wewnętrznych** (zwanych „**blokadami**”) od **granic wolności zewnętrznych** (zwanych „**barierami**”). W większości analizowanych doktryn „blokady” mają charakter pierwotny i odnoszą się do naturalnych ograniczeń wolności człowieka podyktowanych albo prawem natury, albo jego biologiczną kondycją. „Bariery” dotyczą natomiast ograniczeń wynikających z egzystencji człowieka we wspólnocie, przez co mają zazwyczaj charakter konwencjonalny.

⁷ H. Rosnerowa, *Dylematy pojęcia wolności. Próba wprowadzenia analitycznego*, Warszawa 1993, s. 10, 13.

⁸ Omawiana klasyfikacja granic wolności rozróżniająca „blokady” i „bariery” stanowiła przedmiot wcześniejszych badań, por. O. Górecki, *Granice...*, s. 71–74.

Uzasadnieniem przyjętego podziału może być encyklopedyczne hasło *Liberté* autorstwa Emile Saisset'a zawarte w XIX-wiecznym *Słowniku nauk filozoficznych*, w którym Saisset dokonał rozróżnienia pojęcia wolności w zależności od tego, czy dotyczy ono płaszczyzny filozoficznej, czy też politycznej⁹. Ta pierwsza, nazwana mianem „wolności moralnej”, jest wynikiem ludzkiej autorefleksji, a przez to stanowi podstawę i warunek zaistnienia jakiegokolwiek wolności. Jak określiła to Hanna Rosnerowa

[...] stopień czy zakres wolności wewnętrznej jest w pewnym sensie absolutny, bo bez względu na to, czy istnienie tej wolności założymy jako dane, czy odrzucimy jako złudne, czy wreszcie zechcemy uzasadnić – pytamy o coś pierwotnego, o cechę inherentną rozumności i także o istotę kosmosu¹⁰.

Dlatego analizując problematykę wolności najpierw należy określić jej granice wewnętrzne, ponieważ służy to ukazaniu obiektywnego i uniwersalnego opisu kondycji ludzkiej. Stanowi to zatem niezbędny punkt wyjścia przedstawionych w konkretnych doktrynach normatywnych wizji relacji społecznych. Dopiero bazując na osiągniętych wynikach można kontynuować badania dotyczące wolności w kontekście politycznym, której cechą charakterystyczną jest to, że odnosi się ona do relacji międzyludzkich, a zatem zewnętrznych wobec natury człowieka. Tak rozumiana, chociażby wolność osobista, jest przeto zależna od konkretnego ładu społeczno-politycznego.

Warto podkreślić, że dzięki zastosowaniu powyższego dualnego opisu wolności jednostki, znika problem polegający na klasyfikacji doktryn przedstawiających rozwój społeczno-ekonomiczny oraz polityczno-prawny, niezależnie od tego, czy ma on charakter kontraktualny (np. Thomas Hobbes, John Locke), ewolucyjny (np. Herbert Spencer), czy też rewolucyjny (np. Karl Marx). Wymienione doktryny operują bowiem wizją niezmienną natury ludzkiej, jednocześnie wskazując zmianę zakresu granic wolności zewnętrznej wyrażającej relacje istniejące pomiędzy jednostką a państwem. Wypada podkreślić, że zaproponowana metoda badawcza nie zawsze jednak będzie możliwa do zastosowania, co wynika z charakterystyki substratów empirycznych przedmiotu badań, ponieważ nie każda doktryna polityczno-prawna jest jednocześnie koherentnym systemem filozoficznym, z jednej strony pozbawionym jakichkolwiek logicznych sprzeczności, z drugiej natomiast zawierającym usystematyzowany opis tłumaczący, jaka jest ludzka natura i wynikające z niej relacje społeczne. Na marginesie można także zaznaczyć, że odmienną przyczyną występowania pewnych trudności dotyczących przeprowadzenia klasy-

⁹ E. Saisset, *Liberté*, [w:] A. Frank (red.), *Dictionnaire des Sciences philosophiques*, Paris 1875.

¹⁰ H. Rosnerowa, *op. cit.*, s. 17.

fikacji pojęcia wolności w doktrynach polityczno-prawnych jest fakt, iż była ona postrzegana przez różnych myślicieli zarówno w kategoriach normatywnych, jak i empirycznych.

Trójczłonowa formuła wolności Geralda MacCalluma

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjmuję za definicję wolności teoretyczną formułę Geralda MacCalluma opisującą wolność jako relację trójczłonową: **wolność X od Y do Z**, w której **X** oznacza podmioty, **Y** odnosi się do wszelkich barier i ograniczeń, **Z** zaś to działania, cechy charakteru oraz okoliczności¹¹. Koncepcja ta nie jest ani jednoznacznie negatywna, ani jednoznacznie pozytywna w rozumieniu definicji wolności zaproponowanej przez Isaiaha Berlina¹². Zdaniem MacCalluma, wolność to możliwość decydowania o sobie, która zawsze przybiera formę opisanego powyżej modelu, ponieważ zawsze: *primo*, wolność jest cechą jakiejś osoby; *secundo*, jest wolnością od jakichś zewnętrznych ograniczeń, utrudnień i ingerencji ze strony innych ludzi, jak i władzy; *tertio*, wolność jest realną możliwością podejmowania określonych działań lub przeciwnie – możliwością nie czynienia tego¹³.

520 Uzasadnieniem wyboru formuły MacCalluma jest jej kompatybilność z przyjętą i przedstawioną już koncepcją blokad i barier. Wynika to z korelacji zachodzącej, po pierwsze pomiędzy wolnością pozytywną a wolnością wewnętrzną, która jest najlepszym jej wyrazem, oraz, po drugie pomiędzy wolnością negatywną a wolnością polityczną – znajdującą swój wymiar w relacjach zewnętrznych. Dlatego jednoczesne zastosowanie obu tych metod pozwala na przeprowadzenie nie tylko komplementarnej, ale również i wielopłaszczyznowej analizy pojęcia wolności.

Podobne stanowisko wyraził Joel Feinberg, który w ślad za MacCallumem starał się wyeliminować berlinowskie rozróżnienie wolności pozytywnej i negatywnej. Zaproponował rozpoznanie dwóch klas ograniczeń wolności: z jednej strony pozytywnych i negatywnych, z drugiej zaś wewnętrznych i zewnętrznych¹⁴. Jak napisał Feinberg:

¹¹ G.C. MacCallum Jr., *Negative and Positive Freedom*, „Philosophical Review” [Cornell University] 1967, vol. 76, Issue 3, s. 314.

¹² I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności*, Warszawa 1991, s. 113; szerzej: B. Polanowska-Sygulska, *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków 1998.

¹³ Por.: O. Górecki, *Wolność człowieka – doktrynalna analiza pojęcia normatywnego zawartego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, [w:] K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe*, Łódź 2016, s. 117–140.

¹⁴ J. Feinberg, *The Idea of a Free Man*, [w:] *idem, Rights, Justice and Bounds of Liberty. Essays in Social Philosophy*, Princeton 1980, s. 3–29.

[...] jeśli nic mnie nie powstrzymuje od uczynienia X, to jestem wolny do uczynienia X; i odwrotnie, jeśli jestem wolny do uczynienia X, to nic mnie nie powstrzymuje od uczynienia X. „Wolność do” i „wolność od” są w ten sposób powiązane logicznie. Nie może być zatem jakiegś specjalnej pozytywnej wolności DO, która nie jest również wolnością OD¹⁵.

Pozwala to na wytypowanie czterech kategorii ograniczeń, które – w jego opinii – zawierają wszystkie możliwe dla wolności zagrożenia.

Typologia granic wolności

Przeprowadzone badania, których częściowe wyniki zostały zawarte w niniejszym artykule, pozwoliły na skonstruowanie typologii pojęcia wolności oraz jej granic, która to składa się z czterech podstawowych typów: teocentrycznego, holistycznego, indywidualistycznego oraz konfliktowego. Każdy z nich obejmuje ogólny opis charakteryzujący jego specyfikę oraz kilka teoretycznych modeli będących kwalifikowanymi wariacjami podstawowej jego formuły. Analiza konkretnych typów została oparta na szczegółowym określeniu blokad i barier ograniczających wolność jednostki. Należy podkreślić, że w każdym modelu przy opisie barier zdefiniowano również normy prawa publicznego ograniczające wolność jednostki, jako uniwersalna kategoria występująca w każdej doktrynie polityczno-prawnej. Ponadto do każdego modelu zostali zaliczeni przedstawiciele takich doktryn, które spełniają omówione kryteria. W celu uzasadnienia wyróżnionych typów poddałem je także interpretacji, posługując się przytoczoną powyżej trójczłonową formułą wolności autorstwa MacCalluma, nakładając na nią dodatkowe rozróżnienie na wolność wewnętrzną i zewnętrzną człowieka. O ile więc oryginalna definicja wolności MacCalluma sprowadzała się w uproszczeniu do formuły: **wolność X od Y do Z**, to w przyjętym przeze mnie wariantcie można ją opisać jako **wolność X od Y1 do Z1 (wewnętrzna) i od Y2 do Z2 (zewnętrzna)**.

Należy także zaznaczyć, że jednym ze źródeł inspiracji dokonanej klasyfikacji typologii granic wolności była metodologia podstawowych orientacji badawczych teorii polityki, zaliczanej do dziedziny politologii (co w szczególności odnosi się do rozróżnia funkcjonalizmu od konfliktowego postrzegania polityki)¹⁶.

¹⁵ G.C. MacCallum Jr., *op. cit.*, s. 6–7; B. Polanowska-Sygułska, *op. cit.*, s. 91.

¹⁶ Szerzej: A. Laska, J. Nocoń, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010.

1. **Typ teocentryczny** – istotą jego wyróżnienia jest odwołanie się do Boga jako autorytetu metafizycznego, który wprost lub pośrednio determinuje naturę i losy człowieka oraz relacje społeczne. Podmiotem wolności jest zatem człowiek, rozumiany jako dziecko boże, obdarzone nieśmiertelną duszą, które w określonych warunkach może osiągnąć zbawienie. Zaliczone do tego typu doktryny charakteryzują się teocentryczną genezą oraz opisem świata, jak i zachodzących w nim zjawisk.

a. **Model deterministyczny.** Podmiotem tego modelu jest człowiek, postrzegany jako istota społeczna, której los jest zdeterminowany przez wolę Boga. Jednostka otwarta jest na doświadczenia transcendentne, wykraczające poza płaszczyznę polityczną, a nawet doczesną.

Blokada: życie doczesne i pośmiertne człowieka jest zdeterminowane wolą autorytetu metafizycznego; prawo natury jest pochodną prawa bożego. Wybory dokonywane przez jednostkę są podporządkowane wyznawanym przez nią aksjologicznym wartościom (zasady wiary), wśród których jedną z najważniejszych jest ta głosząca priorytet spraw związanych z pośmiertnym życiem wiecznym nad sprawami życia doczesnego.

Bariera: uzasadnienie relacji społecznych (w szczególności ich hierarchicznego charakteru) i granic wolności człowieka wynika bezpośrednio z autorytetu metafizycznego (np.: ład boży lub kara boża, jakiej doznaje grzeszne społeczeństwo). Dlatego człowiek nie może występować przeciwko zastanemu, doczesnemu porządkowi społecznemu. Normy prawa publicznego, ograniczające wolność jednostki, mają charakter naturalny, a ich treść wynika z prawa bożego.

Przedstawiciele: św. Augustyn, reformacja, konserwatyzm teokratyczny, Joseph de Maistre, Juan Donoso Cortés.

b. **Model quasi-woluntarystyczny.** Podmiotem tego modelu jest człowiek, dla którego najwyższym celem i dobrem jest osiągnięcie zbawienia poprzez dokonywanie samodzielnych wyborów. Państwa ziemskie mają własne naturalne cele, które nie są bezpośrednio podyktowane boską wolą.

Blokada: człowiek w życiu doczesnym i społecznym ma umiarkowaną możliwość wpływania na swoje wybory i ponoszenia ich konsekwencji; prawo natury jest pochodną prawa bożego.

Bariera: uzasadnienie relacji społecznych (w szczególności ich hierarchicznego charakteru) i granic wolności człowieka, wynika z naturalnych procesów społecznych pośrednio pochodzących od

Boga. Dlatego normy prawa publicznego ograniczające wolność jednostki, jedynie pośrednio wynikają z prawa bożego, a ich treść uzależniona jest od konkretnego ustawodawcy.

Przedstawiciele: wczesne chrześcijaństwo, św. Tomasz, Wiliam Ockham, Katolicka Nauka Społeczna, Jan Paweł II.

Interpretacja wolności człowieka w typie teocentrycznym

Człowiek rozumiany jako dziecko boże, obdarzony nieśmiertelną duszą (wolność X), kieruje się wolną wolą (wolność od Y1, wewnętrzna), aby w określonych warunkach móc dostąpić zbawienia, co jest dla niego wartością najwyższą i ostateczną (wolność do Z1, wewnętrzna). W świecie doczesnym natomiast układa swoje postępowanie tak, żeby kierując się własną wolą i pozostając w zgodzie z naturą ładu społecznego, żyć przestrzegając norm prawa ludzkiego, które jest pochodne prawu bożemu (wolność od Y2, zewnętrzna). W ten sposób człowiek, ciesząc się w określony sposób (wynikający z określonej doktryny) z życia doczesnego, przygotowuje się do osiągnięcia zbawienia w życiu pośmiertnym (wolność do Z2, zewnętrzna).

523

2. **Typ holistyczny** – istotą wyróżnienia tego typu jest holistyczna wizja budowy społecznej i wynikająca z tego rola jednostki podporządkowanej całości wspólnoty. Państwo stanowi uzewnętrznienie i instytucjonalizację dobra wspólnego. Społeczeństwo to funkcjonalna jedność, zintegrowana zgodnie z katalogiem uniwersalnych potrzeb jednostek i grup wchodzących w jego skład, posiadająca określoną strukturę oraz funkcjonalnie ukierunkowana na zaspokajanie potrzeb i utrzymanie stabilności danej struktury. Podmiotem wolności jest człowiek postrzegany jako podporządkowana całości istota społeczna.

a. **Model republikański:** istotą wyróżnienia tego typu jest filozofia polityczna nurtu republikańskiego, dla którego ideologicznym fundamentem jest uznanie dobra wspólnego za naczelną wartość. Determinuje to postrzeganie człowieka jako obywatela konkretnej wspólnoty, posiadającego wobec niej nie tylko uprawnienia, lecz również i obowiązki. Aktywne uczestnictwo polityczne wszystkich obywateli jest gwarancją stabilności ustroju państwa.

Blokada: pierwotne i naturalne ograniczenie jednostki wynika z prawa natury. Na zakres wolności wewnętrznej człowieka wpływa także propagowany społecznie etos cnót obywatelskich,

związany z uznaniem konieczności zaangażowania obywateli w życie publiczne państwa.

Bariera: ograniczenia wolności służą realizacji wspólnotowej idei dobra społecznego, na którą jednostka ma co najwyżej umiarkowany wpływ. Dlatego normy prawa publicznego ograniczające wolność jednostki mają wobec wspólnoty charakter instrumentu realizacji dobra wspólnego.

Przedstawiciele: Arystoteles, stoicyzm, Cyceron, Niccolo Machiavelli, Algernon Sidney, Jean-Jacques Rousseau.

- b. Model quasi-konserwatywny:** bliski modelowi quasi-woluntarystycznemu (z typu teocentrycznego), różni się jednak odrzuceniem dominującej roli perspektywy teocentrycznej, dla której najwyższym dobrem człowieka jest osiągnięcie zbawienia. Nadal, jednak na płaszczyźnie argumentacji uzasadniającej relacje społeczne, Bóg może być postrzegany jako pośrednie źródło ładu społecznego. Podmiotem wolności jest człowiek traktowany jako element organicznej całości, której wyjątkowa tożsamość wykształciła się w wyniku naturalnego rozwoju historycznego.

Blokada: społeczna natura człowieka połączona z określonymi (często nieuświadomionymi) ograniczeniami tradycyjno-obyczajowymi, charakterystycznymi dla danej wspólnoty.

Bariera: ograniczenie wolności zewnętrznej wynika z szerokiego kontekstu relacji społecznych, na który składa się m.in. wspólna historia, tradycja i religia. Normy prawa publicznego, ograniczające wolność jednostki, wynikają z naturalnego i spontanicznego procesu kształtowania się ich treści.

Przedstawiciele: Karol Monteskiusz, Edmund Burke, konserwatyzm ewolucyjny, karliści, komunitarianizm.

- c. Model kolektywistyczny.** Podmiotem tego modelu jest człowiek całkowicie podporządkowany samorządnemu stowarzyszeniu współdziałających ze sobą jednostek. Jest on przeciwny wartościom promowanym przez indywidualizm etyczny i nawołuje do wzajemnej pomocy, jedności i braterstwa. Na płaszczyźnie społeczno-politycznej istnieje priorytet interesu wspólnoty nad dobrem jednostki, co może skutkować powszechną korektą stosunków własnościowych, a nawet negacją istnienia własności prywatnej na rzecz uprzywilejowania własności kolektywnej.

Blokada: antyindywidualistyczna, podporządkowana całości społeczna natura człowieka.

Bariera: ograniczenie wolności służy realizacji kolektywistycznej idei dobra społecznego (sprawiedliwości społecznej), niezależnej od woli jednostki (i nie zawsze z nią tożsamej). Normy prawa publicznego, ograniczające wolność jednostki, są spontanicznie tworzone przez społeczeństwo.

Przedstawiciele: utopie renesansowe, socjalizm utopijny, anarchizm kolektywistyczny i komunistyczny.

- d. Model totalitarny:** podmiotem tego modelu jest człowiek całkowicie podporządkowany arbitralnej, etatystycznej i totalnej władzy państwowej, która ingeruje w każdą sferę życia ludzkiego, ponieważ dąży do stworzenia nowego rodzaju człowieka, jednocześnie eliminując niepowtarzalność i odmienność tożsamości jednostki. Społeczeństwo ma charakter hierarchiczny i zamknięty.

Blokada: wola człowieka zindoktrynowana przez władzę; świadomość poniesienia surowej kary za zachowanie niezgodne z propagowanym publicznie wzorcem. Negacja wartości godności ludzkiej.

Bariera: ograniczenia wolności człowieka służą stworzeniu nowego rodzaju człowieka. Dotyczą zarówno aktywności publicznej, jak i prywatnej. Normy prawa publicznego, ograniczające wolność jednostki, wynikają z woli podmiotu sprawującego władzę.

Przedstawiciele: Platon, nazizm, faszyzm, komunizm realny.

Interpretacja wolności człowieka w typie holistycznym

Człowiek rozumiany jest jako podporządkowana całości istota społeczna (wolność X), która kieruje się własną wolą, zdeterminowaną jednak naturą społeczną (wolność od Y1, wewnętrzna), aby w określonych warunkach móc kierować się intencją działania na rzecz dobra wspólnego, stanowiącego dla niego najwyższą wartość (wolność do Z1, wewnętrzna). Natomiast w relacjach społecznych układa swoje postępowanie tak, żeby kierując się własną wolą było ono zgodne z hierarchią społeczną oraz państwową (lub porządkiem społecznym) i jednocześnie, aby żyć przestrzegając norm prawa publicznego (wolność od Y2, zewnętrzna). W ten sposób człowiek, ciesząc się w określony sposób (wynikający z określonej doktryny) z pełnionej w społeczeństwie i państwie funkcji, podejmuje działania zmierzające do osiągnięcia dobra wspólnego (wolność do Z2, zewnętrzna).

- 3. Typ indywidualistyczny** – istotą wyróżnienia tego typu jest oparcie zaliczonych do niego doktryn na indywidualizmie metodologicz-

nym. Jednostka jest zatem koncepcyjnie pierwotna wobec pozostałych kategorii doktrynalnych. Dlatego odkrycie i zrozumienie prawdziwej natury człowieka służy głoszeniu konkretnych i właściwych postulatów dotyczących organizacji państwa, zakresu władzy i relacji pomiędzy członkami społeczeństwa.

a. Model kontraktualny: istotą wyróżnienia tego typu jest odwołanie się do koncepcji umowy społecznej jako źródła powstania wspólnoty. Podmiotem wolności jest człowiek pierwotny wobec państwa i społeczeństwa, który jako istota rozumna jest zdolny do odkrycia uniwersalnych norm prawa naturalnego. Poznawszy je, świadomie kreuje państwo, tym samym eliminując niedogodności stanu natury.

Blokada: pierwotne i naturalne ograniczenie jednostki wynika z prawa naturalnego.

Bariera: wtórne i konwencjonalne ograniczenia wolności, jakimi są normy prawa pozytywnego, służą realizacji umowy społecznej, która jest użyteczna dla jednostki. Zakres barier podyktowany jest wolą jednostek wyrażoną w akcie kreacji państwa. Dlatego zakres barier określony jest faktycznie ramami blokad.

Przedstawiciele: Thomas Hobbes, John Locke, myśl polityczna *Founding Fathers*, John Rawls, Robert Nozick, James Buchanan.

b. Model jednostki autonomicznej: istotą wyróżnienia tego typu jest założenie, że człowiek jako istota autonomiczna osiąga postęp przez samodoskonalenie się, z czego wynika postulat ograniczonego zakresu władzy państwowej postrzeganej jako instrument realizacji celów jednostek. Należy zauważyć, że autorzy doktryn zaliczonych do tego modelu nie operowali teorią umowy społecznej, co pozwala na odróżnienie ich myśli od wymienionego wcześniej modelu kontraktualnego.

Blokada: pierwotne i naturalne ograniczenie jednostki, wynikające z prawa natury. Wolność wewnętrzna człowieka polega na dokonywaniu samodzielnych wyborów i ponoszeniu za nie odpowiedzialności.

Bariera: konwencjonalne ograniczenie wolności, jakimi są normy prawa pozytywnego, służy zapewnieniu osiągnięcia równowagi pomiędzy maksymalizacją wolności negatywnej człowieka a zapewnieniem mu bezpieczeństwa. Jednostka funkcjonuje w ramach spontanicznego ładu, możliwie jak najbardziej wolnego od ingerencji ze strony władzy publicznej.

Przedstawiciele: Adam Smith, Immanuel Kant, Wilhelm von Humboldt, Benjamin Constant, Alexis de Tocqueville, John Stu-

art Mill, Herbert Spencer, Lord Acton, Ludwig von Mises, August von Hayek, Isaiah Berlin, Ronald Dworkin.

- c. **Model anarcho-indywidualistyczny:** istotą wyróżnienia tego modelu jest doktrynalne założenie, że państwo stanowi zagrożenie stojące na przeszkodzie osiągnięcia pomyślności przez jednostkę współpracującą dobrowolnie i spontanicznie z innymi ludźmi. Dlatego wszelkie relacje międzyludzkie powinny zostać oparte na strukturach poziomych, które powinny zastąpić hierarchiczne stosunki podległości. Podobnie jak w przedstawionym powyżej modelu jednostki autonomicznej, najwyższą wartością stanowi swoboda działań człowieka.

Blokada: pierwotne, wewnętrzne i naturalne ograniczenie jednostki, wynikające z prawa natury.

Bariera: ograniczenia wolności, wprowadzane przez zbędny i wrogi wobec jednostki aparat władzy, prowadzą do destrukcji spontanicznego ładu społecznego. Normy prawa państwowego, ograniczające wolność jednostki, są sprzeczne z jej interesem i dlatego powinny zostać zastąpione zasadami odpowiadającymi ludzkiej naturze.

Przedstawiciele: Pierre-Joseph Proudhon, Lysander Spooner, anarcho-indywidualiści, anarcho-kapitaliści.

- d. **Model jednostki samowystarczalnej:** podmiotem wolności jest jednostka, która poprzez przewycięzenie zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych ograniczeń dąży do osiągnięcia całkowitego uniezależnienia się od świata zewnętrznego. Człowiek taki staje się sam dla siebie jedyną realną wartością.

Blokada: świadomość człowieka ograniczona jest przez indoktrynację zewnętrznymi, bezwartościowymi systemami moralnymi podtrzymywanymi przez społeczeństwo i państwo.

Bariera: społeczne konwencje oparte na relatywnych systemach moralnych zniewalające wyjątkowość człowieka. Normy prawa publicznego, ograniczające wolność jednostki, mają jedynie charakter konwencjonalny i względny. Człowiek powinien wyzwolić się z wszelkich krępujących go więzów społecznych i moralnych.

Przedstawiciele: cynicy, Max Stirner, Friedrich Nietzsche.

Interpretacja wolności człowieka w typie indywidualistycznym

Człowiek rozumiany jest jako byt moralny, którego dobro stanowi najwyższą wartość (wolność X). Kieruje się on własną wolą, czyli rozumem służącym mu do odkrycia norm prawa naturalnego, z których

może wyprowadzić swój status normatywny (wolność od Y1, wewnętrzna). Dzięki temu jest w stanie samodzielnie skonkretyzować, jakie przyświecają mu cele (wolność do Z1, wewnętrzna). Natomiast w relacjach społecznych układa swoje postępowanie tak, żeby – gdy kieruje się własną wolą – było ono zgodne z normami prawa publicznego, ponieważ są one dla niego użyteczne (wolność od Y2, uzewnętrzniiona). W ten sposób człowiek, ciesząc się w określony sposób swoim statusem prawnym (wynikający z określonej doktryny), podejmuje działania zmierzające do osiągnięcia swego dobra (wolność do Z2, zewnętrzna).

4. Typ konfliktowy – istotą wyróżnienia tego typu jest odwołanie się do konfliktu społecznego, będącego realną przyczyną przemian społecznych. Konflikt to przeciwstawne działanie dwóch lub więcej podmiotów zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym, wynikający z ich sprzecznych potrzeb i interesów. Strony dążą do osiągnięcia zasobów materialnych lub niematerialnych, które mają najczęściej charakter deficytowy w odniesieniu do zaspokojenia pełni potrzeb. Zwycięstwo jednych jest równoznaczne z porażką pozostałych uczestników konfliktu. Podmiotem wolności jest zatem człowiek, którego tożsamość jest w sposób nieświadomy dla niego zdeterminowana przez przynależność do jednej z klas społecznych¹⁷.

a. Model rewolucyjny: istotą wyróżnienia tego typu jest zastosowanie metodologii materializmu historycznego przez zaliczone do niego doktryny. Walka klas stanowi podstawowe wyjaśnienie wszelkich przemian historycznych.

Blokada: klasowa świadomość jednostki (tzw. fałszywa tożsamość) połączona z poczuciem wyalienowania, które oznacza uznanie przez człowieka za obce tego, co należy do jego istoty gatunkowej, jak np. wytworów pracy, procesu produkcji oraz łączności z innymi ludźmi.

Bariera: Państwo stanowi instrument klasy panującej, dlatego publicznoprawne ograniczenia wolności służą realizacji partykularnej woli klasy panującej, niezależnej od woli jednostki. Jedyną

¹⁷ Typ konfliktowy jest najbliższy typowi holistycznemu, jednak wyróżnienie konfliktu, jako naczelną zasady tłumaczącej relacje wewnątrzspołeczne, wyklucza możliwość uznania go za jedynie model kwalifikowany typu holistycznego. Przyjętym założeniem niniejszej klasyfikacji jest bowiem perspektywa granic wolności jednostki, obserwowalna z punktu widzenia samego człowieka, a w wyróżnionym typie konfliktowym rzeczony człowiek postrzega całe społeczeństwo nie jako jedność, lecz jako metaforyczną arenę, na której toczy się walka antagonistycznie nastawionych wobec siebie klas społecznych.

drogą przełamania barier jest rewolucja, stanowiąca konieczność dziejową.

Przedstawiciele: marksizm, Karl Marx, Michaił Bakunin, Lew Trocki, Włodzimierz Lenin.

- b. Model transformacyjny:** istotą wyróżnienia tego typu jest odwołanie się przez zaliczone do niego doktryny polityczno-prawne do istnienia dychotomii społecznej, która powoduje powstanie antagonistycznych relacji pomiędzy członkami obydwu grup, przy jednoczesnym podważeniu aksjomatu konieczności przeprowadzenia rewolucji społecznej. Dzięki przeprowadzeniu reform politycznych można przekształcić państwo tak, aby nie służyło wyłącznie realizacji celów tylko jednej grupy (klasy) społecznej.

Blokada: uwarunkowana społecznie świadomość jednostki, połączona z psychologicznym poczuciem wyalienowania.

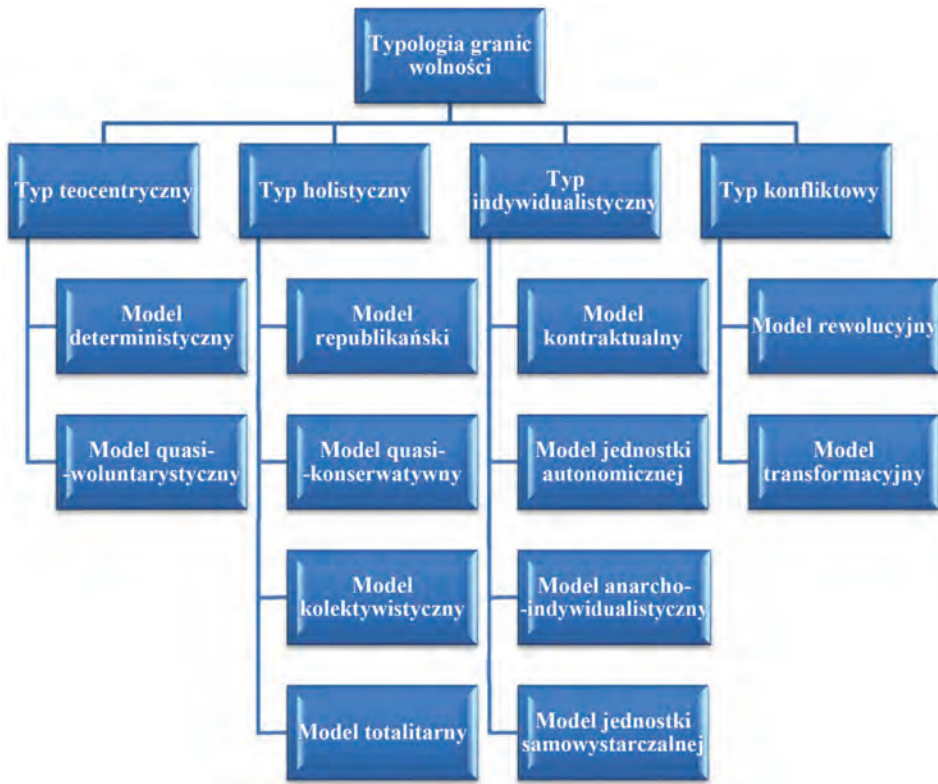
Bariera: polityczno-społeczne ograniczenia wolności jednostki, jakimi są m.in. normy prawa publicznego, służą realizacji partykularnej woli grupy sprawujących władzę, która jest niezależna i sprzeczna z wolą jednostki będącej poza aparatem władzy. Istnieje możliwość przewyciężenia barier na drodze pokojowych transformacji ustrojowych.

Przedstawiciele: rewizjonizm, reformizm, Piotr Kropotkin, feminizm.

Interpretacja wolności człowieka w typie konfliktowym

Człowiek rozumiany jest jako istota o klasowo zdeterminowanej świadomości (wolność X), która kieruje się swoją klasowo uwarunkowaną wolną wolą (wolność od Y1, wewnętrzna), aby w określonych konfliktowych warunkach móc kierować się intencją działania na rzecz pokonania swojego antagonisty i zmiany własnego statusu świadomościowego (wolność do Z1, wewnętrzna). Natomiast w relacjach społecznych układa swoje postępowanie tak, żeby kierując się swoją klasowo zdeterminowaną wolą było ono zgodne z normami prawa publicznego (wolność od Y2, uzewnętrzniiona), aż do czasu, gdy w określony sposób (wynikający z danej doktryny) podejmie on konieczne działania, zmierzające do pokonania swojego antagonisty i zmiany własnego statusu społecznego (wolność do Z2, zewnętrzna).

W celu klarowniejszej prezentacji omówionej problematyki załączam poniżej usystematyzowany schemat przedstawionej typologii granic wolności jednostki w doktrynach polityczno-prawnych.

530

Klasyfikacja granic wolności jednostki występujących w doktrynach polityczno-prawnych

Analizując zakres wolności człowieka i jej granic, trzeba skupić się na kwestiach opisowych pozwalających precyzyjnie określić, czym rzeczona wolność jest faktycznie ograniczona. W tym celu należy pomocniczo posługiwać się dodatkowymi, uzupełniającymi kryteriami służącymi opisowi czynników ograniczających wolność jednostki, takimi jak np. ich charakter¹⁸. Ogólna klasyfikacja czynników ograniczających wolność człowieka była omówiona w przywoływanym już artykule *Granice wol-*

¹⁸ Może on być, po pierwsze, pierwotny lub wtórny wobec jednostki; po drugie, naturalny lub konwencjonalny; po trzecie, faktyczny lub normatywny; po czwarte, fizyczny lub psychiczny; po piąte, zgodny z wolą jednostki lub może być jej narzucony; po szóste, nieprzekraczalny lub przekraczalny; oraz – po siódme, uniwersalny lub gradualistyczny (co oznacza, że ma odmienne natężenie w stosunku do różnych ludzi).

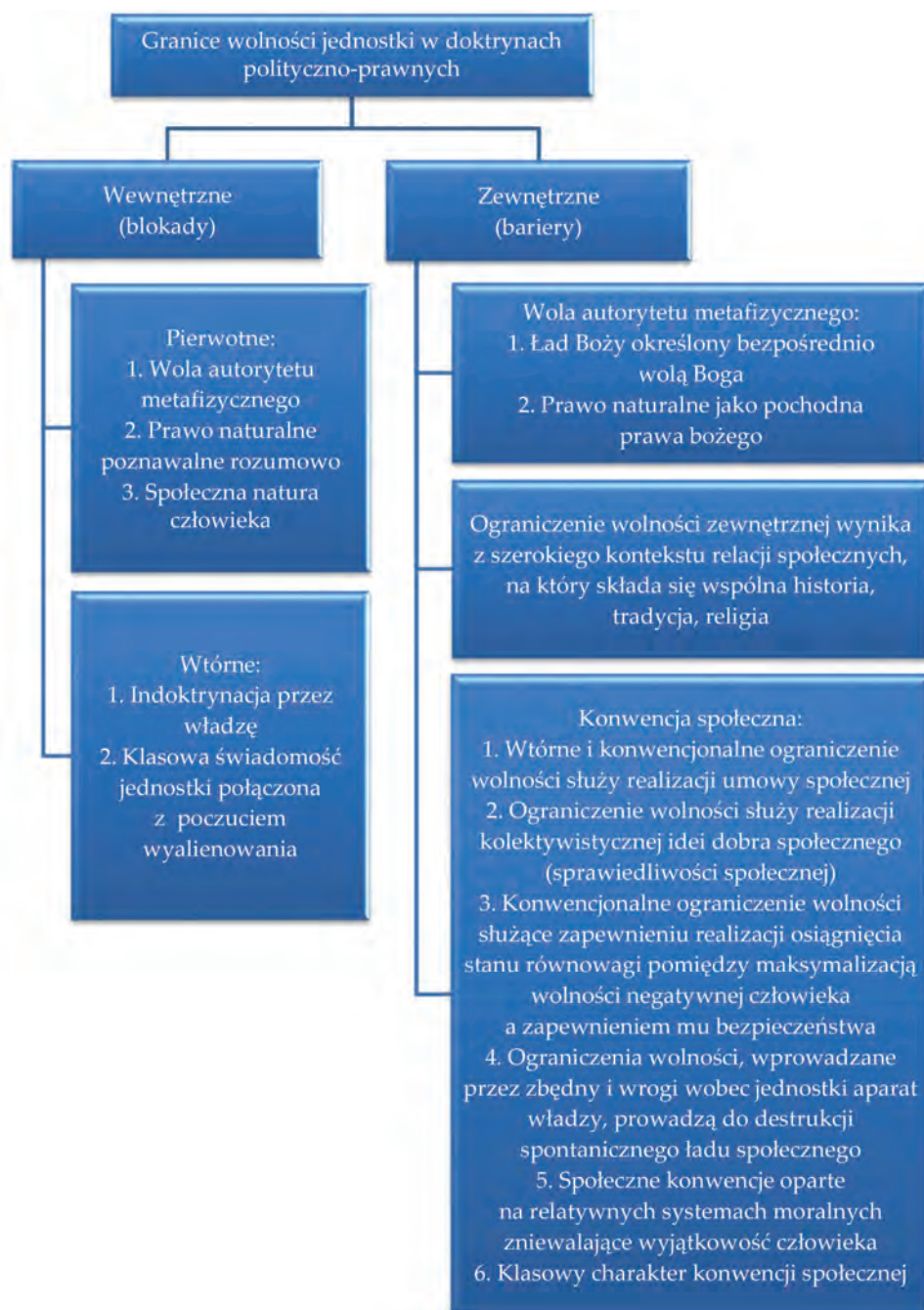
ności jednostki – problemy metodologiczne i klasyfikacja pojęcia¹⁹. Kiedy jednak spróbujemy posłużyć się nią w celu analizy kategorii wolności człowieka, występującej w różnorodnych doktrynach polityczno-prawnych i społeczno-ekonomicznych, okazuje się, że liczne z początkowo wymienionych czynników nie występują wcale, albo ich rola jest wyjątkowo zmarginalizowana. Dlatego, stosując przedstawioną w niniejszym artykule typologię wolności, można dokonać wtórnej klasyfikacji omówionych już ogólnych „blokad i barier wolności”, posługując się jednak, tylko i wy-

¹⁹ „**Wewnętrzne granice wolności** należy w pierw podzielić na pierwotne oraz wtórne wobec człowieka. Blokady pierwotne są niezależne od woli jednostki, a ich istnienie nie wynika z działalności innych ludzi. Ponadto, determinują one każdego człowieka (z nielicznymi wyjątkami tych o charakterze gradualistycznym) od momentu narodzin, aż do jego śmierci. Ze względu na charakter ograniczenia można je podzielić na teoretyczne oraz faktyczne. Pierwsze z wymienionych to granice wolności opisane przez autorów operujących kategoriami prawa natury. Drugie natomiast należy różnicować, ze względu na to, czy mają one charakter fizyczny, czy psychiczny. Stąd też do faktycznych blokad fizycznych trzeba zaliczyć determinizmy biologiczne wynikające z fizjologii człowieka, jak i choroby dziedziczne oraz niepełnosprawności. Wymieniona grupa ograniczeń jest o tyle specyficzna, że może ona dotyczyć każdego człowieka, ale w rzeczywistości dotyka jedynie nielicznych i to z odmiennym natężeniem w stosunku do różnych ludzi. Do faktycznych blokad psychicznych należy natomiast zaliczyć pierwotne wobec jednostki procesy zachodzące na progu lub poniżej świadomości człowieka, takie jak zachowania instynktowne oraz afektywne. Natomiast wśród blokad wtórnych można wyróżnić naturalne i konwencjonalne. Te pierwsze wynikają z nabytych chorób oraz ich konsekwencji, jak i w szczególności z uzależnień. Tymczasem do wtórnych blokad o charakterze konwencjonalnym zaliczam po pierwsze – ograniczenia wyrażające światopogląd i sumienie człowieka, jakimi są przykładowo normatywne systemy aksjologiczne lub religijne, po drugie – zachowania innych ludzi dążące do podporządkowania człowieka poprzez manipulację lub kłamstwo, oraz po trzecie – wtórne wobec jednostki procesy zachodzące na progu lub poniżej świadomości człowieka, takie jak zachowania rutynowe i nawykowe. **Zewnętrzne granice wolności** człowieka można wstępnie podzielić na ograniczenia o charakterze fizycznym oraz społecznym. W pierwszej z wymienionych grup znajdują się wszelkie bariery fizyczne oraz zdarzenia niewynikające z działania człowieka. Natomiast druga z kategorii jest wewnętrznie podzielona na takie ograniczenia wolności, które pochodzą albo z relacji społecznych, albo ze stanu faktycznego. Kategoria społecznych barier wynikających z relacji społecznych składa się aż z trzech odmiennych typów, zależnie od tego, jaki podmiot wpływa na wolność jednostki – są to więc ograniczenia wynikające z relacji: po pierwsze – pomiędzy samymi jednostkami (charakterystyczne dla ideologii liberalnej), po drugie – pomiędzy jednostką a społeczeństwem lub grupami społecznymi (opisywane przez komunitarian oraz teoretyków multikulturalizmu), oraz po trzecie – pomiędzy jednostką a państwem (podnoszone szczególnie przez anarchistów, jak i libertarian). Natomiast pod określeniem stanu faktycznego wpływającego na zakres wolności człowieka rozumiem takie ograniczenia, które wynikają z ubóstwa lub bezrobocia i przedstawiane są przez przedstawicieli myśli lewicowej”, O. Górecki, *Granice...*, s. 71–73.

łącznie, takimi określeniami, jakie zostały użyte w odniesieniu do konkretnych doktryn polityczno-prawnych.

Wewnętrzne granice wolności jednostki można podzielić na pierwotne oraz wtórne wobec człowieka. Pierwsze z wymienionych mogą być wyznaczone albo przez wolę autorytetu metafizycznego, albo przez prawo naturalne poznawalne rozumowo, albo przez społeczną naturę człowieka. Natomiast źródłem wtórnych blokad jest indoktrynacja ludzi, prowadzona przez władzę bądź klasowa świadomość jednostki połączona z poczuciem wyalienowania. Znacznie bardziej rozbudowana jest klasyfikacja barier wolności. Otóż można je podzielić na trzy podstawowe kategorie. Pierwszą z nich są ograniczenia wolności zewnętrznej człowieka, wynikające z woli autorytetu metafizycznego, wśród których jedną podgrupę stanowią takie bariery, gdzie „Ład Boży” został określony bezpośrednio wolą Boga, drugą zaś podgrupą są takie bariery, w których prawo naturalne pojmowane jest jedynie jako pochodna prawa bożego. Następną grupę barier stanowią ograniczenia wolności zewnętrznej, które wynikają z szerokiego kontekstu relacji społecznych, zdeterminowanego wspólną historią, tradycją i religią całego społeczeństwa. Najliczniejszym zbiorem barier są jednak konwencje społeczne, ponieważ można je podzielić aż na sześć różniących się względem siebie grup ograniczeń. Pierwsze z nich to takie, które służą realizacji umowy społecznej, zawartej przez jednostki w stanie natury. Drugą grupę stanowią ograniczenia wolności zewnętrznej człowieka, służące urzeczywistnieniu kolektywistycznej idei sprawiedliwości społecznej. Trzecią grupą omawianych barier są konwencjonalne ograniczenia, mające za zadanie osiągnięcie stanu równowagi pomiędzy maksymalizacją wolności negatywnej człowieka a zapewnieniem mu bezpieczeństwa. Kolejną, czwartą kategorią są ograniczenia wolności wprowadzane przez zbędny i wrogi wobec jednostki aparat władzy, którego poczynania prowadzą do destrukcji spontanicznego ładu społecznego. Piąta grupa, to bariery będące społecznymi konwencjami opartymi na relatywnych systemach moralnych, zniewalające wyjątkowość człowieka. Ostatnią grupę stanowią natomiast ograniczenia mające charakter klasowy, a zatem takie, które sprzyjają realizacji interesu grupy sprawującej władzę.

W celu klarowniejszej prezentacji omówionej problematyki załączam poniżej usystematyzowany konspekt przedstawionej klasyfikacji granic wolności jednostki w doktrynach polityczno-prawnych:

Konkluzje

Celem niniejszego artykułu było zaprezentowanie metodologii, którą można zastosować jako uniwersalne instrumentarium służące wypracowaniu możliwie jak najbardziej komplementarnej typologii kategorii wolności występującej w doktrynach polityczno-prawnych. Świadom jestem, że przedstawiona klasyfikacja ma charakter prezentystyczny i jako ahistoryczna może wzbudzać liczne kontrowersje, wskazujące na słabości przytoczonych argumentów²⁰. Podczas pracy nad przedstawionym powyżej materiałem przyświecał mi jednak dodatkowy cel, o jakim pisałem we wstępie – była nim intencja ukazania, że przedmiotem doktryn polityczno-prawnych jest trwanie ponadczasowych idei, które w odpowiednio zmodyfikowanej formule są aktualne aż po dzień dzisiejszy. Dlatego w zaprezentowanej typologii skupiłem się na określeniu stałych i niezmiennych elementów postrzegania pojęcia wolności człowieka przez wybranych wybitnych filozofów żyjących w różnych miejscach i w różnym czasie. W szczególności przyświecały mi słowa nestora dyscypliny, który o prowadzeniu badań naukowych nad historią doktryn polityczno-prawnych pisał:

534

Rzetelne jej uprawianie wymaga stałego doskonalenia warsztatu pracy i polega na respektowaniu kanonu ważnych wartości; dociekliwość w badaniu i sceptycyzm na równi tworzą tu punkt wyjścia dla dobrego rezultatu: narzucają oryginalność myślenia, tolerancję dla odmiennego naukowego poglądu, głębię poszukiwań, niezależność od dogmatów, swobodę słowa, ale i odpowiedzialność za słowo²¹.

Bibliografia

- Bartnik C., *Wolność wyzwolona*, „Collectanea Theologica” [Warszawa] 1980, nr 50/4, s. 27–41.
- Barwicka-Tylek I., Czarnecka A., Jaskólski M., Malczewski J. (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot. Metoda. Praktyka*, Warszawa 2015.
- Berlin I., *Dwie koncepcje wolności*, Warszawa 1991.

²⁰ Szerzej o różnicach występujących pomiędzy paradygmatem naukowym, zwanym prezentyzmem, a kontekstualizmem: J. Malczewski, *Między prezentyzmem a kontekstualizmem: refleksje wykładowcy historii myśli politycznej*, [w:] I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *op. cit.*, s. 487–496.

²¹ H. Olszewski, *Czas i trwanie w historii idei*, [w:] K. Chojnicka, A. Citkowska-Kimla, W. Kozub-Ciembroniewicz (red.), *Czas a trwanie idei politycznych i prawnych*, Warszawa 2008, s. 13.

- Burda A., *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1978.
- Fazan K., *Przestrzenie i granice wolności*, [w:] J. Biernat, P. Biernat (red.), *Granice wolności w starożytnej myśli greckiej*, Kraków 2013, s. 9–17.
- Feinberg J., *Rights, Justice and Bounds of Liberty. Essays in Social Philosophy*, Princeton 1980.
- Gadacz T., *Granice wolności*, [w:] M. Szulakiewicz, Z. Karpus (red.), *Wolność w epoce poszukiwań*, Toruń 2007, s. 29–43.
- Górecki O., *Granice wolności jednostki – problemy metodologiczne i klasyfikacja pojęcia*, [w:] M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa (red.), *Wolność, równość i własność w prawie i polityce*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie, z. X, Wrocław 2016, s. 61–77.
- Górecki O., *Wolność człowieka – doktrynalna analiza pojęcia normatywnego zawartego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, [w:] K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe*, Łódź 2016, s. 117–140.
- Jakubowska-Branicka I., *Wolność i jej granice a prawa człowieka – spór o zasady współczesnej demokracji liberalnej*, [w:] W. Zuziak, J. Mysona Byrska, *Wolność i władza w życiu publicznym*, Kraków 2008, s. 29–39.
- Król S., *Granice wolności*, [w:] M. Szyszkowska (red.), *Pokój i demokracja*, Warszawa 2009, s. 138–142.
- Lipiec J., *Granice wolności*, [w:] Z.J. Czarnecki (red.), *Studia nad ideą wolności*, Lublin 1995, s. 11–36.
- MacCallum G.C. Jr., *Negative and Positive Freedom*, „Philosophical Review” [Cornell University] 1967, vol. 76, Issue 3, s. 312–334.
- Maciejewski M., Szeffler T., *O doktrynologii: rozważania dotyczące przedmiotu oraz metody doktryn politycznych i prawnych*, [w:] I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot. Metoda. Praktyka*, Warszawa 2015, s. 263–297.
- Malczewski J., *Między prezytyzmem a kontekstualizmem: refleksje wykładowcy historii myśli politycznej*, [w:] I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot. Metoda. Praktyka*, Warszawa 2015, s. 487–496.
- Miklaszewska J., *Wolność jednostki i jej granice w demokratycznym państwie*, [w:] W. Zuziak, J. Mysona Byrska, *Wolność i władza w życiu publicznym*, Kraków 2008, s. 11–28.
- Olszewski H., *Czas i trwanie w historii idei*, [w:] K. Chojnicka, A. Citkowska-Kimla, W. Kozub-Ciembroniewicz (red.), *Czas a trwanie idei politycznych i prawnych*, Warszawa 2008, s. 11–18.
- Polanowska-Sygułska B., *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków 1998.
- Przychodzeń M., *Wolność neutralna aksjologicznie*, [w:] J. Miklaszewska, J. Szczepański (red.), *Filozofia polityczna po roku 1989. Teoria, historia, praktyka*, Kraków 2011, s. 283–298.
- Reut M., *Wolność i ograniczoność*, [w:] eadem, *Dylematy wolności*, Wrocław 2001, s. 71–88.

- Rosnerowa H., *Dylematy pojęcia wolności. Próba wprowadzenia analitycznego*, Warszawa 1993.
- Rotengruber P., *Niewidzialne okowy. Wolność i jej społeczne ograniczenia*, [w:] P. Orlik, *Wolność. Szkice i studia*, Poznań 2007, s. 19–31.
- Saisset E., *Liberté*, [w:] A. Frank (red.), *Dictionnaire des Sciences philosophiques*, Paris 1875.